

**POGLĄDY NA KULTURĘ ROBOTNICZĄ
POLSKIEJ LEWICY SPOŁECZNEJ
W LATACH 20-TYCH XX WIEKU
(ZARYS ZAGADNIENIA)**

Problem kultury podstawowych klas społecznych narodu zajmuje podczasne miejsce w historii radykalnego nurtu myśli społecznej w Polsce. Jest on obecny we wszystkich kolejnych etapach rozwoju tej myśli zaczynając od pionierskich koncepcji społecznych polskiego Odrodzenia i XVII wieku, poprzez pogłębioną myśl społeczną Oświecenia, następnie poprzez wzloty idei społecznych Romantyzmu oraz społecznikowskie programy Pozytywizmu do teorii socjalizmu naukowego rozwijanego przez kilka pokoleń polskich marksistów. Problem ten stawiany był w szerokim kontekście zagadnień bytu narodowego oraz rozwoju społecznego i kulturowego całego społeczeństwa. Począwszy od lat 80-tych i 90-tych ubiegłego stulecia, tzn. od początków zorganizowanego ruchu robotniczego na ziemiach polskich, a zwłaszcza po doświadczeniach walk rewolucyjnych z 1905—1907 roku, w ramach rozległego problemu wyodrębnić i konkretyzować zaczyna się szczegółowszy jego aspekt, mianowicie zagadnienie kultury robotniczej. Zagadnienie to uzyskuje z czasem określone rozwiązania programowe i organizacyjne, a także pewne podstawy teoretyczne. Prekursorami ujęcia programowego i teoretycznego owego zagadnienia byli w tradycjach polskiej myśli społecznej: Wacław Nałkowski, Bolesław Limanowski, Ludwik Krzywicki, Julian Marchlewski, Stanisław Brzozowski i inni.

Zagadnienie kultury robotniczej wprowadzone zostaje w lewicowej polskiej myśli społecznej lat 20-tych naszego wieku w pierwszoplanowe pola rozważań: traktowane jest w integralnym związku z centralnymi zagadnieniami tej myśli, tzn. z zagadnieniem rewolucji społecznej, wychowania nowego człowieka dla nowego ustroju społeczno-ekonomicznego, emancypacji społecznej i kulturowej ludności pracującej, profilu nowej kultury społeczeństwa itp. Tak wysoką rangę uzyskało wówczas to zagadnienie zarówno w wyniku ważnych zmian w zakresie samej tej myśli: osiągnięcia wyższego stopnia rozwoju i dojrzałości, jak i na skutek naporu społecznych i kulturowych potrzeb i konieczności związanych

z organizacją życia zbiorowego w warunkach uzyskanej niepodległości narodowej oraz rozbudzenia społecznego i kulturowego.

W Polsce podejmuje się w tym czasie, między innymi za sprawą rewolucyjnego odłamu ruchu robotniczego oraz ruchu spółdzielczości a także w wyniku zabiegów stosunkowo wąskiego ale bardzo aktywnego kręgu lewicowo zorganizowanej inteligencji twórczej, szereg doniosłych działań programowych i organizacyjnych a równocześnie po części także teoretycznych na rzecz kultury i oświaty ludności pracującej. W wyniku tych działań i zabiegów, a nierzadko także trudnych i uciążliwych walk doprowadzono do wydania względnie korzystnych aktów prawnych w sprawie upowszechnienia i udostępnienia kultury i oświaty, powołano do życia odpowiednie instytucje i organizacje. Dopracowano się przy tym szeregu interesujących i znaczących, choć w wielu momentach bardzo dyskusyjnych i jednostronnych elementów teorii kultury robotniczej. Z interesującymi, ale dość jednostronnymi i kontrowersyjnymi koncepcjami na tym polu wystąpiło kilku wybitniejszych działaczy i teoretyków polskiej lewicy społecznej omawianego okresu. Należeli do nich twórcy reprezentujący marksistowską myśl filozoficzną i społeczną — tacy jak Jan Hempel, Stefan Rudniański, Julian Brun, krytykę literacką i organizatorską działalność kulturalną — tacy jak Witold Wandurski, Antonina Sokolicz, postępową myśl pedagogiczną — jak Władysław Spasowski i inni. Znaczącą też rolę w wypracowaniu niektórych koncepcji kultury robotniczej, zwłaszcza kultury artystycznej, odegrała grupa poetów i pisarzy reprezentująca różne programy i style estetyczne, ale związana ideologicznie lub emocjonalnie z rewolucyjnym ruchem robotniczym. Najsilniejszy związek ze sprawą kultury robotniczej wykazała grupa poetów, która zawarła swój program literacki w głośnym tomiku poezji zatytułowanym *Trzy salwy* (1925). Reprezentowali ją Władysław Broniewski, Stanisław Ryszard Stande i Witold Wandurski. Określoną też rolę w kształtowaniu poglądów na kulturę robotniczą i kulturę przyszłego społeczeństwa odegrali niektórzy ideologowie socjaldemokratycznego odłamu w polskim ruchu robotniczym okresu międzywojennego, tacy jak Kazimierz Czapiński, Paweł Hulka-Laskowski, Mieczysław Niedziałkowski oraz poeci i pisarze związani z ruchem futurystycznym, tacy jak Aleksander Wat, Bruno Jasiński, Anatol Stern, Mieczysław Braun, Stanisław Brucz i inni. Zaś miejscem najżywszej dyskusji interesującego nas tu tematu były w latach dwudziestych przede wszystkim czasopisma społeczno-kulturalne KPP, zwłaszcza „Kultura Robotnicza” (1922—1923), „Nowa Kultura” (1923—1924), „Dźwignia” (1927—1928) oraz „Miesięcznik Literacki” (1929—1931). Łamów dla tej dyskusji używały także czasopisma patronowane przez PPS, takie zwłaszcza jak „Robotnik” (1918—1939), „Głos Literacki” (1928—1930); „Gazeta Literacka” (1926—1927) i inne.

Artykuł niniejszy sprowadza się do próby przedstawienia i ogólnej charakterystyki poglądów na problem kultury robotniczej w radykalnym odłamie lewicy społecznej lat 20-tych XX w. w Polsce czołowych teoretyków tego zagadnienia w tym nurcie społecznym, a mianowicie — Jana Hempla (1877—1937), Stefana Rudniańskiego (1887—1941) i Juliana Bruna (1886—1942). Zadaniem artykułu nie jest szczegółowa analiza podjętego tematu ani też wyczerpująca jego synteza — te obydwie cele naukowo-badawcze są otwartym zadaniem w programie badań nad dziejami teorii kultury w Polsce w pierwszej połowie XX w. Artykuł zmierza raczej do ukazania horyzontu problemowego zagadnienia kultury robotniczej w twórczości reprezentatywnej dla radykalnego odłamu polskiej lewicy społecznej lat 20-tych naszego stulecia oraz do wyodrębnienia ważniejszych stanowisk teoretycznych i ideowych w obrębie tego zagadnienia oraz głównych składników związanej z nim myśli programowej. Chodzi zatem o przygotowanie jakby pola wyjścia dla dalszych szczegółowszych badań w zakresie problematyki mieszczącej się w ramach proponowanej w niniejszej wypowiedzi szerokiej i roboczej formuły tematu.

WCZESNY ETAP KSZTAŁTOWANIA SIĘ II RZECZYPOSPOLITEJ A PROBLEMY KULTURY ROBOTNICZEJ

Zagadnienie kultury robotniczej w Polsce u progu i w pierwszej połowie lat 20-tych XX wieku uwarunkowane było szeroką skalą czynników związanych ze szczególną sytuacją historyczną w bytowaniu narodowym, społeczno-ekonomicznym i politycznym społeczeństwa polskiego. Głównymi wyznacznikami tej sytuacji były następujące wydarzenia: odzyskanie niepodległości narodowej, organizowanie w ramach nowej państwowości polskiej niemal od podstaw życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego, wzrost i radykalizacja świadomości społecznej i politycznej ludności robotniczej i chłopskiej na terenach II Rzeczypospolitej oraz dalsze wzmocnienie się i okrzepnięcie ideologiczne polskiego ruchu robotniczego. Wszystkim tym dokonaniom i procesom towarzyszyły ogólne ożywienie dążeń oświatowych i kulturalnych ludzi pracy na ziemiach polskich oraz różnorodne i intensywne działania organizacji społeczno-politycznych i kulturalno-oświatowych na rzecz upowszechnienia i rozwoju oświaty i kultury w środowiskach robotniczych i chłopskich. Działania tego rodzaju podejmowane także były przez odpowiednie instytucje ówczesnego państwa w Polsce. Zachodziła potrzeba odbudowy całego systemu oświaty i wypracowania nowego profilu i systemu organizacyjnego kultury. Teren tego działania ujawnił nie tylko poważne problemy

i trudności właściwe dla procesu rozwoju kultury, ale także podstawowe sprzeczności wewnętrzne nurtujące II Rzeczypospolitą, stał się źródłem zaostrzających się konfliktów społeczno-ideowych i światopoglądowych oraz przeciwieństw klasowych. Był to teren zmagania sił społecznych ówczesnej Polski: z jednej strony burżuazji i ziemiaństwa oraz związanych z tymi klasami społecznymi pewnych grup inteligencji, z drugiej — klasy robotniczej i mas ludowych o nowy kształt i kierunki rozwoju kultury narodowej i o partycypację w niej poszczególnych grup społecznych. Równocześnie było to pole zmagania o perspektywy ogólnego rozwoju kraju, o zmiany w zakresie ustroju społeczno-politycznego i świadomości społecznej narodu.

Wskażmy w tym miejscu na niektóre przykłady działań w interesującej nas dziedzinie, które podejmowane były z pozycji lewicy społecznej, a celem których było upowszechnienie oświaty i kultury w środowiskach robotniczych oraz wypracowanie koncepcji kultury robotniczej. Wyjdźmy od zasygnalizowania podstawowych uwarunkowań tych działań i ważniejszych trudności, jakie pojawiły się na ich kierunku. Chodzi tu zwłaszcza o szereg negatywnych faktów zastanych w kulturze i oświacie społeczeństwa po odzyskaniu niepodległości. Należały do nich m.in.: rażąco niedostatek w dziedzinie wykształcenia elementarnego ludności (liczba analfabetów przekraczała w 1921 roku na obszarze całego państwa 33% ogółu ludności), szczególnie wysoki procent analfabetów występował wśród ludności wschodnich województw ówczesnego państwa polskiego, np. w ówczesnym województwie poleskim wynosił on aż 71%, w województwie wołyńskim — 68,8%, stanisławowskim — 46%¹. Wymowne są m.in. dane dotyczące poziomu analfabetyzmu wśród robotników miasta Warszawy: w 1920 roku wśród warszawskich robotników było 22,7% analfabetów zupełnych, 8—6% umiało tylko czytać, a 24,8% kwalifikowało się do douczenia². Do interesujących nas tu faktów zaliczyć należy niskie środki finansowe przeznaczone przez państwo na rozwój kultury i oświaty, niskie płace nauczycielskie i brak nauczycieli, niedostatek bazy materialnej oświaty i kultury³. Powyższe fakty dopełniają takie czynniki, jak niski na ogół poziom wyrobienia kulturowego znacznej części ludności roboczej, brak wśród niej tradycji rozwiniętych form życia kulturalnego, ciężkie warunki życia i pracy itp.

Przedstawiony zestaw czynników rzutował na charakter i kierunek działalności w dziedzinie kultury robotniczej. Wyznaczał on przede wszystkim działania o charakterze podstawowym: prace nad krzewie-

¹ „Statystyka Polski”, Seria C, zeszyt 62, s. 47.

² *Analfabetyzm wśród robotników przemysłu budowlanego*, [W:] „Kultura Robotnicza”, 1922, nr 3, s. 21.

³ *Tamże*.

niem elementarnej oświaty i zaspokajaniem najprostszych potrzeb kulturalnych środowisk robotniczych, nad pogłębianiem ich świadomości społecznej i estetycznej, nad rozbudzaniem kulturotwórczej aktywności i pogłębionych kontaktów z najcenniejszymi wartościami kultury narodowej i światowej. Te kierunki działalności wiązały się z krytyką polityki oświatowej i kulturalnej państwa, metod i sposobów jej realizacji, z walką o zabezpieczenie w warunkach ówczesnego państwa zasadniczych potrzeb i interesów oświaty i kultury robotniczej, dalej — z walką o dostęp do szkolnictwa średniego i wyższego młodzieży ze środowisk robotniczych i ludowych, z walką o właściwy profil tego szkolnictwa, o świeckość szkoły i społecznego wychowania, o elementarne warunki działalności robotniczych instytucji oświatowo-kulturalnych itp.

Przypomniane wyżej ważniejsze kierunki działalności i walki na rzecz oświaty i kultury robotniczej przybrały odpowiednie formy organizacyjne i instytucjonalne. Kształtowały się one na dwóch zasadniczych torach działalności: po pierwsze na torze inspirowanym i wyznaczonym przez KPRP (KPP) i po drugie na drodze określonej przez PPS.

W stosunkowo szerokim wachlarzu form organizacyjnych i instytucjonalnych omawianej działalności wyodrębniły się przede wszystkim następujące rodzaje: 1. Organizacje centralne powołane do inspirowania i koordynowania całokształtu działalności w dziedzinie oświaty i kultury robotniczej. W obszarze działalności KPRP taką organizacją był związek kulturalno-oświatowy pod nazwą „Kultura Robotnicza”, powstały w 1920 roku, zaś w ramach działalności PPS taką organizacją było Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (TUR) utworzone w 1923 roku; 2. Centralne i terenowe instytucje powołane do prowadzenia bezpośredniej działalności oświatowej i kulturalnej w środowisku robotniczym. Taką instytucją był wówczas w Polsce przede wszystkim Uniwersytet Ludowy w Warszawie, założony i wspierany przez różne kręgi działaczy lewicowych. Uniwersytet Ludowy organizował m.in. kursy oświatowe i zawodowe, odczyty i prelekcje, wieczory literackie, spektakle widowiskowe i filmowe. Działali w nim tacy wybitni szermierze oświaty i kultury robotniczej, jak Ludwik Krzywicki, Jan Hempel, Stefan Rudniański, Zygmunt Heryng, Eugeniusz Przybyszewski i inni. Uniwersytet Ludowy posiadał swoje filie w innych miastach Polski. Organizowały i przeprowadzały one podobny typ działalności. Przykładem zaś instytucji nastawionych głównie na popularyzację wiedzy i pomoc w pracy samokształceniowej mogą być m.in. Instytut Oświaty i Kultury im. St. Staszica powstały w 1920 roku w Warszawie oraz Uniwersytet Powszechny działający w Łodzi do końca 1919 roku. 3. Szeroka działalność wydawnicza i publicystyczna prowadzona z ramienia rewolucyjnego i socjaldemokratycznego odłamu ruchu robotniczego. Na uwagę zasługują tu zwłaszcza zasłużone w dziedzinie krzewienia ideologii marksistowskiej i idei kul-

tury robotniczej w Polsce wydawnictwa KPP „Książka” i „Tom”⁴. Powołane jeszcze w 1917 roku legalne wydawnictwo pod nazwą „Książka” udostępniło polskiemu czytelnikowi wiele dzieł teoretyków naukowego socjalizmu i postępowej myśli społecznej, w tym prace Lenina: *Państwo a rewolucja*, *Imperializm jako najwyższe stadium kapitalizmu*, nowe tłumaczenie *Kapitału* K. Marksa, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju* P.A. Kropotkina i wiele innych prac. Kontynuując w latach 30-tych działalność wspomnianej instytucji edytorskiej wydawnictwo pod nazwą „Tom” (od 1931 r.) wydało w latach 1932—1936 czterotomowe *Dzieła wybrane* Lenina, *Anty-Dühring* i *Wojnę chłopską w Niemczech* F. Engelsa, prace A. Łunaczarskiego i wielu innych twórców. Działalność wspomnianych spółdzielni księgarsko-wydawniczych, z którymi bezpośrednio współpracowali czołowi działacze i teoretycy kultury robotniczej w Polsce — głównie zaś Jan Hempel i Stefan Rudniański — imponuje rozmachem i rozległością działalności. Na rzecz praktycznej działalności i teoretycznych koncepcji w dziedzinie kultury i oświaty robotniczej pracowało też wiele zespołów redakcyjnych legalnych czasopism kulturalno-oświatowych wydawanych pod ideowym kierunkiem KPP i PPS. Inspirowały i rozwijały one na łamach redagowanych czasopism dyskusje wokół problematyki kultury i oświaty robotniczej oraz stymulowały twórczość publicystyczną i artystyczną w tym zakresie. Szczegółowo o tym wycinku działalności traktuje książka M. Stępnia *Ze stanowiska lewicy*⁵. 4. Tworzenie placówek działalności artystycznej dla środowisk robotniczych, głównie scen teatrów robotniczych. Żywot tych bardzo interesujących form działalności artystyczno-ideowej był jednak na ogół krótkotrwały. Na wymienienie zasługują tu zwłaszcza kierowana przez Antoninę Sokolicz warszawska scena teatralna pod nazwą „Scena i Lutnia Robotnicza” zamknięta w 1922 roku oraz łódzka „Scena Robotnicza”, z którą ściśle współpracowali Witold Wandurski i Mieczysław Braun. Scena ta zamknięta została przez władze państwowe w przeddzień 1 Maja 1925 roku. Wcześniej, bo już w 1922 roku zawieszono działalność innej żywej placówki artystyczno-kulturalnej w Warszawie tzw. „Ogniska Robotniczego”⁶. Likwidacja wspomnianych wyżej i wielu innych scen teatru robotniczego jest wymownym przykładem represyjnej polityki II Rzeczypospolitej w stosunku do klasowo zorientowanych robotniczych

⁴ O *Towarzystwie „Kultury Robotniczej”*, [W:] „Kultura Robotnicza”, 1922, nr 1, s. 18.

⁵ M. Stępień. *Ze stanowiska lewicy. Studium jednego z nurtów krytyki literackiej lat 1919—1939*. Kraków 1974.

⁶ *Represje Rządu w stosunku do proletariackich organizacji kulturalno-artystycznych i oświatowych*, [W:] „Kultura Robotnicza”, 1922, nr 1, s. 21.

organizacji i placówek działalności kulturalno-oświatowej i artystycznej.

Chodziło jednak nie tylko o organizacje i instytucje oświaty i kultury robotniczej, o możliwość upowszechniania i rozwijania w środowiskach robotniczych wiedzy naukowej, ideologii socjalistycznej, świadomości klasowej i rewolucyjnej a zarazem wartości kultury artystycznej i o wyrabianie smaku estetycznego, ale także — co nas w tym artykule bezpośrednio interesuje — o właściwą koncepcję kultury robotniczej i o prawo jej istnienia.

Podkreślmy, że front walki o samą ideę kultury robotniczej i o prawo jej obecności wśród rzeczywistych wartości kultury narodowej i ogólnoludzkiej był o wiele bardziej złożony i trudniejszy, aniżeli front walki o podstawy organizacyjne, materialne i prawne tego zjawiska. Walka na tym froncie toczyła się nie tylko z przeciwnikiem, który w różnoraki sposób deprecjonował to zjawisko, lecz także prowadzona być musiała o pozyskanie na jej rzecz aktywności w kręgu postępowych pisarzy i twórców. Walka w tym kręgu toczyła się głównie o samo pojęcie kultury robotniczej, o rozumienie jej treści, znaczenia, funkcji, roli społecznej. Chodziło dalej m.in. o znaczenie miejsca tego typu kultury w życiu duchowym proletariatu, o wypracowanie aktualnego i przyszłego jej kształtu, o rozumienie stosunku do tradycji, kultury narodowej i ogólnoludzkiej. Rozważano i dyskutowano te kwestie jednak nie tyle w dziedzinie myślenia filozoficznego i ściśle kulturoznawczego, — wyjątkiem jest tutaj jedynie Stefan Rudniański — co w sferze krytyki literackiej, publicystyki społeczno-kulturalnej i programów estetyczno-literackich. Dziedzina, w której najchętniej eksperymentowano rozbieżne i nierzadko kontrowersyjne przemyślenia była najczęściej poezja, dramaturgia i proza literacka⁷. W dyskusji ujawniły się trzy zasadnicze orientacje: a. orientacja inspirowana przez ruch komunistyczny, kształtowana bezpośrednio przez ideologię KPP i marksistowsko-leninowską teorię kultury, b. orientacja stymulowana koncepcjami społecznymi i programem ideowym PPS, odzwierciedlająca niektóre elementy zapatrywań na kulturę socjaldemokratycznego nurtu w ruchu robotniczym, oraz c. orientacja szerszej pojętej lewicy literackiej i ugrupowań demokratycznych opowiadających się za progresywnymi przemianami społecznymi w Polsce. Żadna z tych orientacji nie oznaczała jednolitego stanowiska; w każdej z nich ścierały się ze sobą zróżnicowane tendencje i postawy.

W interesującym nas czasie historycznym, tzn. w latach 20-tych XX wieku na pierwszy plan wybiła się pierwsza orientacja. Działacze komunistyczni i twórcy związani z KPP byli pionierami w Polsce międzywojennej ofensywnego ruchu na rzecz kultury robotniczej. Oni najwcześniej — bo już w początkach lat 20-tych — opracowali założenia

⁷ M. Stępień, *Ze stanowiska lewicy*, op. cit.

programu radykalnych przeobrażeń kulturalnych w kraju, oni pierwsi otwarli łamy własnych czasopism, zwłaszcza „Kultury Robotniczej”, a następnie „Nowej Kultury”, dla dyskusji i wypowiedzi wokół problematyki kultury i oświaty robotniczej, oni zaangażowali w tę problematykę liczne grono wybitnych poetów i pisarzy na czele z Władysławem Broniewskim i Bruno Jasińskim, uczonych i badaczy — z filozofem Stefanem Rudniańskim i socjologiem Stefanem Czarnowskim, oni podjęli najszerszą działalność praktyczną w interesującej nas tu dziedzinie i skutecznie inspirowali inne ugrupowania polskiej lewicy do tego typu działalności, oni pozostawali w kontaktach z radzieckimi organizacjami kultury socjalistycznej i najszerszej, choć nie zawsze w należytym pogłębieniu i twórczym sposobie, spożytkowali marksistowsko-leninowski dorobek teoretyczny w dziedzinie kultury. Tłumaczono i przyswajano m.in. prace Lenina, Łunaczarskiego i innych marksistów rosyjskich dotyczące zagadnień kultury, literatury i sztuki, studiowano i dyskutowano program radzieckiego Proletkultu⁸, tłumaczono i publikowano wypowiedzi programowe i utwory czołowych twórców związanych z tą organizacją: Aleksego Gastiewa⁹, Włodzimierza Majakowskiego¹⁰ i innych, publikowano prace poświęcone kulturze i literaturze radzieckiej. W latach późniejszych interesowano się i w pewnej mierze wykorzystywano, zwłaszcza w krytyce literackiej, orientację ideową i artystyczną radzieckiego „Lefu” i „Nowego Lefu”.

Jak wykazują ostatnie badania nad tą epoką kultury i literatury w Polsce program radykalnej lewicy z lat 20-tych pozostawał pod wyraźnym wpływem radzieckiego Proletkultu¹¹. Nie zapożyczano jednak mechanicznie koncepcji i rozwiązań praktycznych tej organizacji. Nierzadko reagowano krytycznie na znane jednostronności i uproszczenia w jego stanowisku. Przykładem tego krytycznego stanowiska mogą być m.in. następujące pytania sformułowane w 1924 roku na łamach „Nowej Kultury” pod adresem programu Proletkultu:

[...] czy rzeczywiście Nowa Sztuka poza maszyną nie widzi ideału dla siebie, czy walka człowieka o nowy świat, walka ze zwyczajami, religią, opinią dzisiejszych władców, czy to wszystko nie powinno znaleźć wyrazu w Nowej Sztuce poza walką ze starą formą? „Treść” nowej sztuki jest rzeczą również ważną¹².

Z największą aprobatą przyjmowano opozycyjność Proletkultu wobec zastanych tradycji kulturalnych i literackich. Żywe zainteresowania

⁸ Por. m.in. *Do teoretyków „Nowej Sztuki”*, [W:] „Nowa Kultura”, 1924, nr 6.

⁹ A. Gastiew. *Poezja czynu robotniczego*. Warszawa 1921.

¹⁰ W 1923 roku ukazał się Tuwimowski przekład *Obloku w spodniach* W. Majakowskiego.

¹¹ M. Stępień, *Ze stanowiska lewicy*, op. cit., s. 371.

¹² *Do teoretyków „Nowej Sztuki”*, op. cit., s. 132.

przejawiali polscy pisarze i krytycy literaccy dla dynamicznie rozwijającej się literatury radzieckiej. Jak pisze M. Stępień:

*Widzieli oni w tej literaturze nowe perspektywy, drogę ku racjonalizacji świata, ku właściwemu rozumieniu społecznych zadań literatury. Widzieli w niej antidotum na relatywizm etyczny, biologistyczne ujmowanie człowieka, postawę estetyczną i amorfizm formalny*¹³.

Nie ustrzeżono się jednak znacznych uproszczeń i jednostronności w stanowisku programowym i teoretycznym oraz lewackich i sekciarskich tendencji w realizacji założeń programowych. Ujawniły się one zarówno w niektórych odniesieniach do radzieckich zjawisk kulturalnych, np. w niedocenianiu twórczości Maksyma Gorkiego przy równoczesnym przecenianiu lansowanych przez Proletkult twórców mniejszej rangi (Aleksego Gastiewa, Wasyla Kazina i innych), jak i w stosunku do rodzimych pisarzy i poetów, zwłaszcza spod znaku awangardy artystycznej i futuryzmu (Aleksandra Wata, Bruno Jasińskiego, Anatola Sterna, Mieczysława Brauna, Stanisława Brucza). Po przejściowym zbliżeniu, a ściślej mówiąc po konfrontacji w redakcji i na łamach „Nowej Kultury” we wczesnych latach dwudziestych stanowisk radykalnej lewicy społecznej i politycznej z przedstawicielami awangardy artystycznej, wkrótce nastąpiło rozejście się tych dwóch ugrupowań — właśnie na skutek doktrynerstwa i sekciarstwa po jednej stronie a niedojrzałości ideowej i braku wyrobienia społecznego po drugiej. Dopiero lata 30-te przyniosą w tym zakresie znaczącą i pożądaną poprawę sytuacji. Dzięki przewyciężeniu i odrzuceniu szeregu jednostronności i uproszczeń w dziedzinie koncepcji estetycznych, artystycznych i kulturoznawczych rewolucyjna lewica społeczna pozyskała w tym czasie szerokie kręgi pisarzy demokratycznych. Pisarze ci znaleźli w jej programie bliskie sobie wartości: racjonalizm, demokratyzm, humanizm, poszanowanie dla postępowych tradycji narodowych. Wydarzenia polityczne tego okresu sprzyjały jednoczeniu się postępowej opinii społecznej, kulturalnej i artystycznej. Realna wówczas groźba faszyzmu stwarzała niebezpieczeństwo dla wszelkiej kultury. W jej to obronie łączyli się pisarze, uczeni i działacze reprezentujący szeroko rozumianą orientację społeczno-polityczną i światopoglądową.

Ale wróćmy do lat 20-tych i do pionierskich zmagania o kulturę robotniczą i rozważmy w skrócie dorobek teoretyczny polskiej lewicy społecznej z tego czasu w zakresie interesującego nas zagadnienia.

¹³ M. Stępień, *Ze stanowiska lewicy*, op. cit. s. 375.

**ELEMENTY
TEORETYCZNEGO UJĘCIA
ZAGADNIENIA KULTURY ROBOTNICZEJ**

Wiele istotnych elementów teorii kultury podjęli w omawianym czasie Jan Hempel, Stefan Rudniański i Julian Brun. Ujęcia i koncepcje w zakresie tej teorii wspomnianych autorów są metodologicznie w pewnej mierze jednorodne, tzn. opierają się na zasadach materializmu historycznego i formowane są z marksistowskiej perspektywy widzenia zjawisk świadomości społecznej. Zaś pod względem poznawczym są do pewnego stopnia komplementarne: w połączeniu stanowią one względnie spójną całość teoretyczną i programową. Całość ta stanowi stosunkowo rozległą, nie wyczerpującą jednak i nie pozbawioną licznych uproszczeń rekonstrukcję podstawowych składników marksistowskiej teorii kultury, a równocześnie sugestywną, przeważnie językiem publicystyki społecznej, wyrażoną jej popularyzację. Zawiera ona również swoiste i twórcze konstatacje wynikłe z uogólnienia doświadczeń polskiego ruchu robotniczego i sytuacji społeczno-politycznej i kulturowej w Polsce omawianego okresu (zwłaszcza jeśli chodzi o jej aspekt programowo-modelowy). Znaczny i korzystny wpływ na ukształtowanie się tej całości teoretyczno-programowej wywarły leninowskie ujęcia kultury i sztuki. W szczególności chodzi tu o takie koncepcje teoretyczne Lenina z zakresu tej problematyki, jak: społeczno-polityczne uwarunkowania i funkcje klasowe kultury, stosunek proletariatu i rewolucji socjalistycznej do tradycji kulturowej, podstawowe zasady polityki kulturalnej państwa socjalistycznego, funkcja kultury w budownictwie socjalistycznym itp. Niemalą rolę w tworzeniu omawianego stanowiska teoretyczno-programowego odegrały dyskusje przeprowadzane wówczas nad problemem kultury robotniczej i nad wizją kultury przyszłości. (Dyskusje te koncentrowały się głównie wokół literatury, poezji i sztuki scenicznej).

Oto ważniejsze elementy przedstawionej niżej teorii kultury: 1. uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i polityczne zjawisk kulturowych, 2. funkcje klasowe kultury w społeczeństwach klasowych i etapy historycznego rozwoju kultury, 3. istota i charakter, czyli specyfika kultury robotniczej (proletariackiej), stosunek tej kultury do tradycji oraz do wartości kultury ogólnoludzkiej, 4. funkcje kultury robotniczej w warunkach społeczeństwa kapitalistycznego, 5. kulturotwórcza rola proletariatu i mas ludowych, 6. zagadnienie treści i formy kultury socjalistycznej, 7. problemy emancypacji kulturowej klasy robotniczej, 8. zagadnienie społecznego upowszechniania oświaty i kultury. Są to, jak widać, podstawowe składniki szerszej pojętej teorii kultury. Nie sposób wszystkie na tym miejscu omówić. Zatrzymajmy się jedynie przy tych spośród

nich, które wydają się nam najistotniejsze i zarazem najbardziej charakterystyczne w ramach przedstawionej struktury myślowej.

Charakterystycznym przykładem sposobu ujęcia pierwszego zagadnienia, tzn. zagadnienia uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i politycznych zjawisk kulturowych jest m.in. ujęcie Hempła:

*Wiedza, oświata, sztuka — pisał on — nie jest niczym samoistnym, niezależnym od najbliższych podstaw życia społecznego. Tkwi ona korzeniami w ekonomicznie społeczeństwa, wyrasta po pierwsze z walki człowieka z przyrodą, po wtóre z potrzeb i interesów walczących z sobą klas*¹⁴.

Gdzie indziej Hempel konkretyzował tę myśl, zaznaczając, że:

*[...] podobnie styl, mit, wreszcie tragedia czy epopeja tryska jako przejaw pewnych spraw zachodzących w ustroju społecznym*¹⁵.

Rudniański podkreślał przy tym pogląd, że kultura jest nie tylko faktem społecznie i ekonomicznie warunkowanym, ale że jest równocześnie siłą określającą społeczno-historyczny charakter ludzkiej zbiorowości.

Pogłębiony pogląd na zagadnienie genezy i społeczno-ekonomicznych uwarunkowań zjawisk kulturowych sformułował J. Brun. Lepiej od cytowanych autorów podjął on złożoność i specyfikę tego procesu. Ewidentnym dla niego było nie tylko to, że:

„Każda idea i każda sztuka (...) posiada swoją treść względną, tj. zależną od środowiska i czasu” [...]

i że

[...] może być jedynie uogólnieniem stanów psychicznych powstałych na gruncie określonych warunków: bytowych, społecznych, klasowych, narodowych itp., że jest elementem nadbudowy w stosunku do bazy społecznoekonomicznej [...],

ale równocześnie zdawał sobie sprawę z tego, że:

*[...] w takiej nadbudowie rozumowej czy artystycznej tkwi zazwyczaj pewna doza bezwiednej mistyfikacji, wskutek podnoszenia do absolutu lub co najmniej do miary wszechludzkiej tego, co, jest przeważnie względne i przejściowe*¹⁶.

Twórczość zakłada wybór, selekcję i harmonizowanie fal „wielorakich drgań” psychiki społecznej — bezpośredniego źródła różnorodnych zjawisk kulturowych. A ta, pisał Brun:

*[...] psychika zbiorowa danego społeczeństwa przesyciona jest nie tylko drganiami bezpośrednio uzależnionymi od podłoża stosunków społecznych, lecz zawiera także fale napatywowe, powstaje na gruncie innych, odmiennych społeczeństw, oraz fale przekazane przez struktury kulturalne odpowiadające niestniejącym już formom współżycia*¹⁷.

¹⁴ Dżim (Jan Hempel), *Burżuazja, proletariat a nauka i oświata*. [W:] *Polska lewica społeczna wobec oświaty w latach 1919—1939. Wybór materiałów*. Warszawa 1960, s. 389.

¹⁵ J. Hempel: *Sztuka społeczna*, „Trybuna”, 1919, nr 6, s. 3.

¹⁶ J. Brun, *Stefana Żeromskiego tragedia pomyłek*. Warszawa 1926, s. 27, 28.

¹⁷ *Tamże*, s. 33.

Uznanie zależności zjawisk kulturowych i innych zjawisk ze sfery świadomości społecznej od układu stosunków ekonomiczno-społecznych prowadziło ideologów radykalnej lewicy społecznej do tezy o konieczności odpowiednich zmian przede wszystkim w dziedzinie społeczno-ekonomicznej i polityczno-ustrojowej w procesie celowych przemian kulturowych.

Sporo uwagi omawiani autorzy poświęcili w swych pracach zagadnieniu społecznej funkcji kultury oraz etapów jej historycznego rozwoju. Rudniański rozpatrywał ten temat na kanwie kolejnych formacji społeczno-ekonomicznych, zaczynając od kultury wspólnot rolniczych, a kończąc na kulturze mieszczańskiej i robotniczej. Hempel koncentrował się na rozwoju tych dwóch ostatnich odmian kultury, ukazując zmienny stosunek burżuazji do kultury w trzech wyodrębnionych przez siebie okresach w dziejach tej klasy społecznej: stosunek twórczy i dynamiczny w okresie „rewolucyjnym”, zachowawczy w okresie „konserwatywnym” i hamujący w okresie „reakcyjnym”¹⁸. Wypowiedzi wspomnianych autorów akcentują funkcję służebną kultury i oświaty wobec klas panujących oraz kontrasty kulturowe na przeciwbiegunach społecznych po stronie klas panujących oraz mas pozbawionych środków produkcji i społecznie podporządkowanych. Wypowiedzi te ukazują funkcję klasową różnych form edukacji oraz sztuki w społeczeństwie kapitalistycznym. Materiał ilustracyjny dla swych tez zaczerpnęli oni m.in. z rzeczywistości społeczno-ekonomicznej i ustrojowo-politycznej w ówczesnej Polsce. Na przykład Rudniański zwrócił uwagę na pojawiające się nowe tendencje w zakresie klasowej funkcji kultury i sztuki, m.in. na wzrastającą rolę w dziedzinie organizacji kultury menażera-przedsiębiorcy, który dla komercyjnych celów pełni funkcję pośrednika pomiędzy twórcą a publicznością-odbiorcą. W ślad za Marksem S. Rudniański wyrażał pogląd, że proces ten wiedzie do nadania twórczości charakteru pracy produktywnej, która tworzy wartość dodatkową. Menażerowie starają się uczynić sztukę i wiedzę nie tylko źródłem zysku, ale przy jej pomocy starają się trzymać w zależności ideologicznej masy pracujące¹⁹. W refleksji nad kulturą wspomniani autorzy skutecznie przewyżczali tradycyjne przeświadczenie, podzielane swego czasu przez R. Luksemburg, że dziedzina zjawisk kulturowych pozostaje poza obszarem antagonistycznych przeciwieństw klasowych. Równocześnie uwalniali się oni stopniowo od ciasnych, sekciarskich poglądów na rodowód i funkcje społeczne kultury proletariackiej, sytuując ją w strukturze kultury ogólnoludzkiej i dostrzegając istotną jej rolę w ramach kultury narodowej.

¹⁸ Por. Dżim (Jan Hempel), *Burżuazja, proletariat a nauka i oświata*, op. cit. s. 290—294.

¹⁹ Por. Sz. Runicz (Stefan Rudniański), *Walka o kulturę*. Warszawa 1923.

Największe zrozumienie związków kultury proletariackiej z kulturą narodową wykazał w kręgu interesujących nas teoretyków J. Brun. Szczególnie wymowną z tego punktu widzenia jest jego głośna książka *Stefana Żeromskiego tragedia pomyłek*²⁰. W pogłębiony i niedoktrynerski sposób podjął autor w tej pracy w sporze z Żeromskim zagadnienie klasowego a zarazem narodowego i patriotycznego charakteru rewolucji proletariackiej. Rewolucja ta — stwierdzał Brun — ma na celu zarówno uspołecznienie materialnego bytu narodu, opanowanie przez klasę robotniczą i chłopską „życia społecznego” i jego przekształcenia zgodnie z dążeniami mas pracujących, jak i dokonanie „rewolucji w sferze kultury narodowej”, zasadniczej zmiany jej charakteru, eliminacji występujących w niej barier klasowych oraz szerokiej demokratyzacji konstytuujących ją wartości²¹. Namysł nad kulturotwórczą funkcją proletariatu oraz analiza funkcji służebnej kultury wobec klas panujących w obrębie danego narodu dostarczyła omawianym teoretykom pewnych danych dla przejętego od klasyków marksizmu poglądu o powinności proletariatu zbudowania na nowych zasadach nowej kultury, kultury jakościowo odmiennej i przeznaczonej dla całego społeczeństwa. Za twórcami marksizmu podkreślali oni tezę, że tworzenie przez klasę robotniczą nowej kultury nie oznacza wszakże negacji wartościowych zdobyczy dotychczasowej kultury, lecz odrzucenie z niej tylko tego, co bezpośrednio służyło klasom posiadającym i co wyrażało ich potrzeby. Proces ten oznacza według nich krytyczne przewartościowanie zastanej kultury z punktu widzenia szeroko pojętych interesów klasy robotniczej i wymogów społeczeństwa socjalistycznego. W rewolucyjnej lewicy społecznej omawianego okresu zaczynano coraz pełniej podzielać postulat Lenina, zgodnie z którym:

*[...] kultura proletariacka winna być prawidłowym rozwinięciem tych zasobów wiedzy, które ludzkość wypracowała pod jarzmem społeczeństwa kapitalistycznego, społeczeństwa obszarniczego, społeczeństwa czynowniczego [...]*²².

oraz że zadaniem klasy robotniczej jest:

*[...] nie wymyślanie nowej proletkultury, ale rozwijanie najlepszych wzorów, tradycji, osiągnięć istniejącej kultury z pozycji marksistowskiego poglądu na świat oraz z punktu widzenia warunków życia i walki proletariatu w epoce jego dyktatury [...]*²³,

ale w większości przypadków nie umiano jeszcze przełożyć formuły tego doniosłego postulatu na język konkretnego programu rozwoju nowej

²⁰ J. Brun, *Stefana Żeromskiego tragedia pomyłek*, op. cit.

²¹ Por. tamże.

²² W. I. Lenin, *Zadania związków młodzieży, Dzieła*, t. 31. Warszawa 1955, s. 287—288.

²³ *Leninskij sbornik*, t. 35, s. 148.

kultury. Taki program kształtować zaczął się dopiero w latach 30-tych. Najpełniejsze, nie pozbawione jednak elementów utopijności i łatwego optymizmu, ujęcie znalazł on w znanym dziele W. Spasowskiego *Wyzwolenie człowieka*²⁴. W tym znamienym dla ówczesnych dążeń i aspiracji społeczno-kulturowych radykalnego odłamu polskiej inteligencji dziele czytamy m.in.:

*Należy [...] zużytkować spadek po kulturze kapitalistycznej w sposób umiejętny i celowy, zgodnie z zasadą materializmu dialektycznego, zgodnie z pojęciem nieprzerwanego wątku kulturalnego w dziejach. Trzeba też jak najprędzej przyłączyć do kultury masy ludowe, trzeba zużytkować w tym celu uczonych i specjalistów w dziedzinie ścisłej wiedzy, sztuki i techniki, trzeba przyswoić sobie krytycznie z epoki kapitalistycznej wszystko, co ma wartość istotną, obiektywną, trzeba zdemokratyzować i spopularyzować wytworzoną już wiedzę naukową, trzeba zaszczerpić w umysłach światopogląd filozofii marksistowskiej a przede wszystkim zasoby materializmu dialektycznego [...] jako konieczne uzupełnienie praktyczne teorii socjalizmu dla obalenia dotychczasowej moralności burżuazji i zbudowania z czasem moralności nowego społeczeństwa i nowej kultury socjalistycznej, dla wychowania nowego, lepszego typu człowieka. Do tego zaś — dodawał Spasowski — potrzebna nie tylko rewolucja polityczna i społeczna, lecz również rewolucja kulturalna dla wychowania szerokich mas ludowych w nowych pojęciach i nowych zwyczajach, ku nowym celom, a mianowicie ku społeczności socjalistycznej i jej bezklasowej kulturze*²⁵.

Z procesem tym wiązał Spasowski zagadnienie „racjonalnej oświaty” szerokich kręgów społeczeństwa, „racjonalne wychowanie i wykształcenie” młodych pokoleń oraz zniesienie analfabetyzmu, rozumianego nie tylko dosłownie, ale „w znaczeniu najgłębszym” czyli tzw. „analfabetyzmu ducha”, uznanego za:

*[...] najgroźniejszą i najtrwalszą przyczynę ujarzmienia i pogńębienia człowieka — na wszystkich szczeblach drabiny socjalnej*²⁶.

Istotną rolę w urzeczywistnianiu tego programu przypisał Spasowski odpowiednio przygotowanemu do tego zadania nauczycielstwu i kadrze instruktorskiej oraz kierowniczej we wszystkich dziedzinach organizacji i twórczości kulturalno-społecznej. Odpowiednio duża rola w tym dziele przypaść ma zdaniem Spasowskiego popularyzatorom wiedzy, uczonym, technikom i artystom²⁷.

W związku z rozpatrywanym zagadnieniem S. Rudniański odwoływał się do doświadczeń z dziejów ruchu robotniczego, aby ukazać na ogół

²⁴ W. Spasowski, *Wyzwolenie człowieka w świetle filozofii, socjologii pracy i wychowania ludzkości*. Warszawa 1963.

²⁵ *Tamże*, s. 414.

²⁶ *Tamże*.

²⁷ *Tamże*, s. 415.

mało zorientowanemu w tej problematyce robotnikowi polskiemu, że walka o kulturę robotniczą posiada długą tradycję i że proletariats dał dowody umiejętności kształtowania nowego profilu kultury. S. Rudniański odwołał się m.in. do doświadczeń Komuny Paryskiej oraz do walk klasy robotniczej w Rosji. Rewolucja 1905—1907 roku była według niego wielkim wstrząsem, który ujawnił narodom całej Europy, że kultura przestała być domeną klas uprzywilejowanych czy „oświeconych”. Twórcą nowej kultury winna być ich zdaniem klasa robotnicza, ponieważ zdecydowana część inteligencji ciągle pozostaje — świadomie lub nieświadomie — na usługach klas panujących i rzadko właściwie ocenia swoją sytuację społeczną i polityczną. Szczególnie cenne są rozważania naszych autorów dotyczące kulturotwórczych możliwości proletariatu, zwłaszcza w dziedzinie kultury intelektualnej, moralnej i artystycznej. Interesujący jest również w wielu momentach ten wątek ich teorii kultury, który dotyczy roli aktywności kulturowej proletariatu w procesie jego społecznej emancypacji i rewolucyjnej walki o strukturalne przeobrażenie społeczeństwa.

Analiza funkcji kultury w ustrojach klasowych, walki proletariatu o nowy typ kultury oraz doświadczeń polityki kulturalnej w Związku Radzieckim z pierwszych lat po rewolucji pozwoliła na opracowanie w ramach przedstawionej koncepcji teoretycznej przyszłościowego obrazu kultury. Kontury tego obrazu zawarte są m.in. w książce S. Rudniańskiego *Walka o kulturę*. Czytamy tam:

*[...] z powodzi namiętności, rozkołysanych przez wielki przewrót dziejowy, wytoni się na barkach zwycięskiego ludu roboczego nowa kultura naukowa i artystyczna. Z chwilą zniesienia różnic klasowych, z chwilą zasypania źródeł wyzysku człowieka przez człowieka, przybierze wiedza ten sam charakter, jaki miały pierwsze wiadomości dawnych wspólnot pracujących: Wiedza stanie się wyłącznie narzędziem opanowania przyrody przez zrzeszoną ludzkość [...], jedne gałęzie kultury nie będą swym wzrostem przytłumiać pędów drugich, nad całą zbiorową twórczością duchową zapanuje myśl ogólna. Badania naukowe, wymagające zrzeszenia wielu wysiłków, prowadzone będą przez instytuty międzynarodowe [...] uczone przestanie być niewolnikiem wąskiej specjalności, wniesie swój umysł do szerszych zagadnień, stanie się wreszcie człowiekiem udzielającym innym wyników swych poszukiwań, dopuszczającym „prostaczków” do warsztatów wiedzy, jako równych sobie towarzyszy pracy. Podobnie i ten, kto uprawiać będzie pracę fizyczną, przestanie być niewolnikiem maszyny, na którą ludzkość zbratana zrzuci troskę o chleb powszedni tak, jak dawny Grek — na niewolnika [...] i wypoczęty na ciele i duchu zasiądzie na ławie uniwersyteckiej, weźmie udział w pracy laboratoryjnej, uda się na próbę koncertu lub przedstawienia, w którym będzie uczestniczył, weźmie wreszcie pióro do ręki, aby dać wyraz swym myślom i uczuciom, powstałym w obcowaniu z towarzyszami pracy, z naturą, należąca do wszystkich*²⁸.

Współbrzmia z powyższą wizją kultury przyszłości przewidywania W. Spasowskiego. Pisał on:

Kultura burżuazyjna, pańska, jednostronna, pasożytnicza, wyniosła i nacecho-

²⁸ Sz. Runicz (Stefan Rudniański), *Walka o kulturę*, op. cit., s. 37.

wana pogardą dla ludu, na którego pocie, łzach i krwi wyrosła, przeważnie nie nadaje się dla ludzi pracy, jest ona nawet zaprzeczeniem kultury istotnej, nowej, pełnej i pięknej, kultury przyszłości. Dopiero prawdziwe, rzetelne, pogłębione wychowanie całego społeczeństwa ujawni i wykształci wszystkie wrodzone uzdolnienia i talenty i stworzy grunt dla tej nowej kultury. Gdy powstaną głębsze kulturalne potrzeby w masach wówczas rozkwitnie różnorodna wynalazczość, która bez tych potrzeb nie może się zrodzić, a tym bardziej żyć i prosperować [...]. Gdy runie ustrój kapitalistyczny a z nim razem i fałszywa kultura burżuazyjna, ciasno narodowa, na wskroś nacjonalistyczna i klerykalna, wówczas będzie mogło być postawione w całej rozciągłości samo zagadnienie kultury wolnej i niezależnej”.

Elementy takiej kultury już są — zdaniem Spasowskiego:

[...] widoczne obecnie w przemyśle, handlu, a także w nauce, filozofii, prawodawstwie i różnych dziedzinach ideologicznych ²⁹.

Przytoczone wypowiedzi charakterystyczne są dla sposobu ujmowania zagadnień społecznych i kulturowych w kręgu polskiej lewicy społecznej lat 20-tych XX wieku. Uderza w nich — z jednej strony — patos i wizyjność myśli, mocna wiara w postęp ludzkości i pełną emancypację człowieka, w nieskrępowany rozwój nauki i kultury, w nieprzebrane siły i uzdolnienia poznawcze i kulturotwórcze prostego człowieka. Z drugiej strony — widoczne są w niej momenty łatwego optymizmu i utopijności, pospiesznych generalizacji i rażących ogólnikowości. Ówczesnej myśli społecznej i kulturoznawczej budowanej z pozycji marksizmu brakowało przede wszystkim szczegółowych, systematycznych analiz przedmiotu refleksji, rzeczowego, empirycznego jego opisu oraz gruntownych warsztatów badawczych. Nierzadko brakowało owej myśli czegoś bardziej jeszcze fundamentalnego, mianowicie głębszego i wyczerpującego przyswojenia i umiejętnego spożytkowania teorii marksizmu, nieuproszczonego i nieschematycznego przyjęcia i praktycznego zastosowania jego dorobku metodologicznego. Ale z wielu usterek i braków myśl ta uwolnić się miała już w latach 30-tych XX wieku, czego dowodem są choćby pogłębione analizy zjawiska kultury w późniejszych pracach Juliana Bruna ³⁰, Ignacego Fika ³¹, Kazimierza Czapińskiego ³², a zwłaszcza gruntowne badania socjologiczne nad kulturą Stefana Czarnowskiego ³³.

Przedstawione wyżej koncepcje nie są pozbawione wielu uproszczeń i jednostronności, zwłaszcza w zakresie takich zagadnień, jak stosunek kultury robotniczej do tradycji kultury ogólnoludzkiej, swoistości kultury robotniczej, jej miejsce i rola w strukturze kultury narodowej, modele

²⁹ W. Spasowski, *Wyzwolenie człowieka...*, op. cit. s. 413, 414.

³⁰ Por. J. Brun, *Stefana Zeromskiego tragedia pomyłek*, op. cit.

³¹ Por. I. Fik, *Rzeczywistość sztuki oraz Rodowód społeczny literatury polskiej*. [W:] *Wybór pism krytycznych*. Warszawa 1931.

³² Por. K. Czapiński, *Przedmowa. Treść kultury proletariackiej*. [W:] F. Gross, *Proletariat i kultura. Warunki społeczne i ekonomiczne proletariatu*, Warszawa 1938.

³³ Por. S. Czarnowski, *Dziela*, t. I, *Studia z historii kultury*, Warszawa 1956.,

tw. „nowej kultury” czyli kultury społeczeństwa przyszłości, specyfika i złożoności procesu rozwoju i dialektycznych współzależności zjawisk kulturowych itp. Koncepcje te nie są też uzbrojone w uściśloną aparaturę pojęciową i w dostatecznie precyzyjne środki wyrazu. Szczególnie dotkliwym ich niedostatkim jest brak jednoznacznego i dookreślonego pojęcia kultury, w tym pojęcia kultury robotniczej. Przeważają natomiast intuicyjne i obiegowe rozumienia tych pojęć upatrujące w kulturze pewien system wartości duchowych i materialnych oraz społeczno-podmiotowe procesy ich wytwarzania i przyswajania. Kultura robotnicza charakteryzować ma się określonym doбором owych wartości z kultur zastanych; doбором dokonany głównie według kryteriów klasowych, ideologicznych i światopoglądowych, oraz dopełnianiem krytycznie przyswojonych wartości kulturowych, nowymi, jakościowo odmiennymi wartościami będącymi dorobkiem kulturotwórczej działalności proletariatu i inteligencji twórczej związanej z tą klasą społeczną. Bywało, że pojęcie kultury robotniczej rozumiano jeszcze szerzej. Na przykład K. Czapiński proponował pomieścić w zakresie pojęcia kultury robotniczej (proletariackiej) następujące komponenty: 1. wysiłek zmierzający do podniesienia kulturalnego mas pracujących; 2. walkę z obskurantyzmem w nauce; 3. nowe społeczne ideały wniesione przez klasę robotniczą i 4. nowe proletariackie pierwiastki w etyce i twórczości artystycznej³⁴. To szerokie i opisowe ujęcie kultury robotniczej uznać można za typowe dla stanu poglądów na to zjawisko w lewicy społecznej lat 20-tych. Ale pozwalało ono zaledwie na wyodrębnienie określonego w nim fenomenu na tle innych zjawisk z zakresu świadomości społecznej, nie stwarzało natomiast możliwości dla rozstrzygnięcia najistotniejszego, jak się wydaje, problemu, tzn. zagadnienia specyfiki, charakteru i stopnia autonomizacji kultury robotniczej. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia wymagało szczegółowej i rzeczowej odpowiedzi przede wszystkim na pytania, co właściwie oznaczają te „nowe proletariackie pierwiastki w etyce i twórczości artystycznej”? Mimo licznych i interesujących prób odpowiedzi na to pytanie — na pierwszą jego część w płaszczyźnie myśli etycznej i filozoficzno-społecznej (J. Hempel, S. Rudniański, W. Spasowski, J. Brun), na drugą — w polu dyskusji krytyczno-literackich i programowo-artystycznych (J. Hempel, A. Sokolicz, W. Wandurski, B. Jasiński, A. Stern, W. Broniewski, R. Stande, A. Słonimski, P. Hulka-Laskowski, Z. Kisielewski, J. Tuwim, S. Wygodzki, W. Bieńkowski, K. Irzykowski, T. Peiper i inni) — nie rozwiązano jednakże tego w istocie rzeczy bardzo złożonego i kontrowersyjnego zagadnienia, pozostawiając je jako problem otwarty na dalsze dyskusje a zwłaszcza na pogłębione badania

³⁴ Por. K. Czapiński, *Socjalizm a oświata*. VIII. *Zagadnienie tzw. kultury proletariackiej*. „Robotnik” 1928, nr 102.

naukowe. Ale znaczenie owych prób polega przede wszystkim na stosunkowo szerokim i wielopłaszczyznowym, w większości przypadków pionierskim postawieniu w dziejach polskiej myśli społecznej i kulturoznawczej zagadnienia kultury robotniczej i na stworzeniu pewnych przesłanek ogólnoteoretycznych oraz inspiracji ideowych dla dalszych systematycznych i gruntowniejszych badań nad problemem tej kultury oraz dla praktyki społecznej jej przyporządkowanej.

Jan Szmyd

VIEWS OF THE POLISH SOCIAL LEFT ON PROLETARIAN CULTURE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The paper presents in a synthetical way the views of the representatives of the social Left on the essence and role of proletarian culture. These views are presented against a general background of historical situation and social life. The conceptions of proletarian culture contained statements resulting from the generalization of political and social situation.

Theoretical, programme formulations of this problem were methodically alike. They were based upon the principles of historical materialism. The chief problems which were taken into consideration were those of genesis of the specific features of proletarian culture and its relations to the national and universal ones. A belief into the progress of humanity, its full emancipation, free development of culture as well as into abilities and capacities, both cognitive and creative, of the common people was manifest in these views. At the same time an opinion according to which this culture would overcome class particularism was expressed.

Ян Шмыд

ВЗГЛЯДЫ НА ПОЛЬСКУЮ РАБОЧУЮ КУЛЬТУРУ ОБЩЕСТВЕННОГО ЛЕВОГО КРЫЛА В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье предпринимается попытка синтетизировать взгляды на существо и роль рабочей культуры в кругу представителей „левого” крыла. Эта проблематика показана на фоне общих вопросов общественной жизни и исторической обстановки того периода. Концепции рабочей культуры формулируются на основе особенностей общественно—политической обстановки.

Теоретические, программные представления этого вопроса были близки друг к другу по своей методологии, так как они опирались на принципы исторического материализма. Они сосредоточились на проблеме специфики рабочей культуры и её связей между народной и общечеловеческой культурами. В рассмотренных взглядах подчёркивается вера в человеческий прогресс, в полную эманципацию человека, во всестороннее развитие культуры, в познавательные и творческие способности и возможности простого человека.

Одновременно формулируется взгляд, что рабочая культура победит классовый партикуляризм.